

Ks. Marek Inglot SJ*

Pontificia Università Gregoriana
Rzym

STOLICA ŚW. PIOTRA I SANKT PETERSBURG. U POCZĄTKÓW OFICJALNYCH RELACJI DYPLOMATYCZNYCH MIĘDZY DWOMA PAŃSTWAMI W XIX WIEKU

SAINT PETER'S SEE AND SAINT PETERSBURG.
AT THE BEGINNING OF OFFICIAL DIPLOMATIC
RELATIONS BETWEEN TWO COUNTRIES
IN THE 19TH CENTURY

SUMMARY: Official diplomatic relations between Saint Peter's See and Saint Petersburg were established when Andriej Italiński, "extraordinary envoy and plenipotentiary minister" of the Russian Empire presented his credentials to Pope Pius VII (1800–1823) on February 1, 1817. Among the most important events in this period of bilateral relations were the visit of Tsar Nicholas I (1825–1855) to Rome, his two audiences with Gregory XVI (1831–1846) in December 1845, as well as the conclusion of a concordat between the two capitals in 1847. However, these relationships were severed in 1877. The opening of a permanent Russian embassy at the Vatican dates back to several events at the turn of the 18th and 19th centuries. These were the events related to the presence and activity of papal representatives at the tsarist court during reigns of Catherine II (1762–1796), Paul I (1796–1801), and Alexander I (1801–1825). This period began in 1783,

* Ks. Marek Inglot SJ – prof. dr historii Kościoła; m.inglot@unigre.it.

~ Ks. Marek Ingłot SJ ~

when Giovanni Andrea Archetti arrived in St. Petersburg as an “ambassador” of the Holy See, and ended in 1804 with the suspension of the mission of Tommaso Arezzo, the papal nuncio. In the meantime, Lorenzo Litta – also a nuncio – performed his mission in the capital of the Russian Empire; he was followed by Giovanni Antonio Benvenuti as the chargé d’affaires. Thus, from 1783 to 1804, three nunciatures followed one another intermittently.

Another important event in these relations was the mission of Fr. Jan Beniślawski, the personal and special envoy, of Tsarina Catherine II, to Pope Pius VI (1775–1799). In the spring of 1783, he came to Rome and, having been received by the Holy Father, obtained approval of the matters presented to him on behalf of the Tsarina. The beginnings of the relationship between the two capitals are related to the partitions of Poland. As a consequence of these, the vast area of eastern Poland (62% of the territory of the Polish state), which was inhabited by 6,900,000 people (45% of the total population, among them 4,000,000 Catholics of both rites), found itself under the rule of Orthodox Russia.

KEYWORDS: diplomatic relations, Russian embassy, Apostolic nunciature, partitions of Poland, Catholic Church in Russia

Wprowadzenie

Dnia 25 lutego 2022 r., nazajutrz po rozpoczęciu przez Rosję brutalnej inwazji militarnej na Ukrainę, papież Franciszek udał się do siedziby Ambasady Federacji Rosyjskiej przy Stolicy Apostolskiej przy ulicy della Conciliazione w Rzymie. Nie wezwał ambasadora do Watykanu: pojechał osobiście, i sam. Mówił krótko potem: „Poszedłem sam. Nie chciałem, aby ktokolwiek mi towarzyszył. To była moja osobista odpowiedzialność. Była to decyzja, którą podjąłem podczas nocnego czuwania, rozmyślając o Ukrainie. Dla każdego, kto chce to zobaczyć, jest jasne, że sygnalizowałem rządowi, że może zakończyć wojnę w krótkim czasie. Szczerze mówiąc, chciałbym uczynić cokolwiek, by na Ukrainie nie zginęła już ani

jedna osoba. Ani jedna więcej. I jestem gotów zrobić wszystko”¹. Wydarzenie bezprecedensowe...

Podobnie jak dwa stulecia wcześniej wydarzeniem bez precedensu była wizyta poprzednika Franciszka, papieża Leona XII (1823–1829) w ambasadzie rosyjskiej w Rzymie, mającej swą siedzibę przy placu Navona (Piazza Navona). 15 sierpnia 1824 r. w uroczystość Wniebowzięcia NMP Leon XII pragnął z balkonu ambasady wysłuchać kazania podczas misji przygotowujących wiernych Rzymu do Roku Świętego²...

Oficjalne relacje dyplomatyczne między Rzymem a Sankt Petersburgiem zostały nawiązane na początku XIX w., a dokładnie 1 lutego 1817 r., kiedy to Andriej Italiński (1743–1827), nadzwyczajny poseł i minister pełnomocny (*envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire*) Cesarstwa Rosyjskiego złożył listy uwierzytelniające na ręce papieża Piusa VII (1800–1823)³. Otwarcie stałej ambasady rosyjskiej przy Watykanie sięgało kilku wydarzeń z przełomu XVIII i XIX w. Były to fakty związane z obecnością i działalnością przedstawicieli papieskich na dworze carskim za panowania Katarzyny II (1762–1796), Pawła I (1796–1801) i Aleksandra I (1801–1825). Okres ten rozpoczął się w 1783 r., kiedy abp Giovanni Andrea Archetti jako ambasador Stolicy Apostolskiej przybył do Petersburga, a zakończył się w 1804 r. wraz z zawieszeniem misji nuncjusza Tommaso Arezzy. W międzyczasie w stolicy Imperium Rosyjskiego swoją misję pełnił też nuncjusz Lorenza Litta, a po nim *chargé d'affaires* Giovanni Antonio Benvenuti. Zatem od 1783 r. do 1804 r. z przerwami nastąpiły po sobie trzy nuncjatury⁴.

¹ <https://deon.pl/kosciol/serwis-papieski/franciszek-o-tym-dlaczego-nie-wymienia-putina-w-kontekscie-wojny-na-ukrainie-wywiad,2011061> (dostęp: 15.05.2022); <https://www.osservatoreromano.va/it/news/2022-02/quo-046/il-papa-va-all-ambasciata-della-federazione-russa-presso-la-sant.html> (dostęp: 15.05.2022); <https://www.vaticannews.va/it/papa/news/2022-02/papa-ambasciata-russia-visita-preoccupazione-guerra-ucraina.html> (dostęp: 15.05.2022).

² A. Barańska, *Des grands espoirs à la désillusion. Léon XII vis-à-vis des tsars russes et leurs ambassadeurs*, w: *La corte papale nell'età di Leone XII*, red. I. Fiumi Sermattei, R. Regoli, Ancona 2015, s. 50–52.

³ Tamże, s. 45.

⁴ M. Inglot, *Papieskie misje dyplomatyczne w Rosji pod koniec XVIII i na początku XIX wieku*, w: „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 15 (2016), s. 55–70; w ar-

~ Ks. Marek Ingłot SJ ~

Jeden z najwybitniejszych badaczy tej tematyki, jezuita, o. Marie-Joseph Rouët de Journal podkreślał, że „w historii wzajemnych stosunków tylko te trzy misje miały charakter nuncjatur. W ścisłym tego słowa znaczeniu i oficjalnie trzej nuncjusze: abp Archetti, abp Litta i abp Arezzo mieli w swoich paszportach wpisane, że byli «Ambasadorami Papieża Rzymskiego na Dworze Rosyjskim»”. Chodzi zatem o misje przedstawicieli papieskich – ambasadorów (posłów) na dworze carów Rosji w latach 1783–1804, a nie o stałe przedstawicielstwo Stolicy Apostolskiej – nuncjaturę w sensie ścisłym – w Rosji. O. Rouët de Journal opublikował dokumenty dotyczące tych nuncjatur. Opatrzone szerokimi i dogłębnymi wprowadzeniami edytora, zostały wydane przez Bibliotekę Watykańską w serii *Studi e Testi* w latach 1927–1957⁶.

Najlepszym znawcą relacji – nie tylko dyplomatycznych – między Stolicą Apostolską a Rosją był inny jezuita, o. Paul Pierling, urodzony w Sankt Petersburgu w rodzinie katolickiej o dawnym pochodzeniu, mającej swe korzenie w Bawarii⁷. W pięciu tomach dzieła *La Russie et le Saint-Siège*, które ukazało się w Paryżu w latach 1896–1912, przedstawił on ich wzajemne stosunki na przestrzeni czterech stuleci: od wydarzeń z pierwszej połowy XV w. do 1804 r., czyli do czasu zawieszenia nuncjatury abpa Arezzy w Sankt Petersburgu⁸.

tykule tym wskazano też precedensy w relacjach między Rosją a Watykanem, podając również bogatą literaturę tematu. Stamtąd też przytaczane są niektóre fragmenty w obecnym opracowaniu.

- ⁵ M.-J. Rouët de Journal, *Three Papal Nuncios in Russia*, „Thought”, 28 (1953), s. 325.
- ⁶ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie d’après les documents authentiques. Nonciature d’Archetti 1783–1784*, Città del Vaticano 1952; *Nonciature de Litta 1797–1799*, Città del Vaticano 1943; *Intérim de Benvenuti 1799–1803*, Città del Vaticano 1957; *Nonciature d’Arezzo 1802–1806*, cz. I: 1802–1804, Roma 1922; cz. II: 1804–1806, Roma 1927.
- ⁷ H. Beylard, *Pierling, Paul*, w: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, red. Ch.E. O’Neill, J.M. Domínguez, t. IV, Roma-Madrid 2001, s. 3129–3130.
- ⁸ P. Pierling, *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques*, t. I: *Les Russes au Concile de Florence. – Mariage d’un tsar au Vatican. – Les papes Médicis et Vasilii III. – Mystification et projets d’ambassade*, Paris 1896; t. II: *Arbitrage pontifical. – Projets militaires de Bathory contre Moscou. – Le tsar Fedor et Boris*

Kontynuację chronologiczną dzieła o Pierlinga stanowią dwa tomy autorstwa innego jeszcze jezuitę, o. Adriena Boudou, pod tytułem *Le Saint-Siège et la Russie. Leurs relations diplomatiques au XIX siècle*⁹. Prace obydwu autorów mają fundamentalne znaczenie dla podejmowanego tematu ze względu na bogactwo źródeł pochodzących z Archivio Segreto Vaticano – Tajnego Archiwum Watykańskiego (obecna nazwa, od 2019 r., to Archivio Apostolico Vaticano – Apostolskie Archiwum Watykańskie) oraz archiwów w Moskwie, Petersburgu i Paryżu¹⁰.

Natomiast najwybitniejszą współcześnie specjalistką w zakresie poruszanej problematyki jest prof. Anna Barańska, będąca autorką wielu nowatorskich, oryginalnych i bardzo ważnych opracowań, opartych na niepublikowanych dotąd materiałach źródłowych (z licznych archiwów krajowych i zagranicznych, przede wszystkim watykańskich) i odnoszących się wszechstronnie do istniejącej przeobfitej wielojęzycznej bibliografii (do której Autorka dociera we wszystkich swoich publikacjach nader wyczerpująco, nie pomijając nawet najmniej znaczących). Jej *opus magnum* – bo takie określenie należy się tej książce – to: *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815–1830)*¹¹. To monumentalne dzieło – rozprawa na temat relacji między Królestwem Polskim, Rosją i Stolicą Świętą – łączy trzy kierunki badań, które traktowane były do tej pory w dużym stopniu niezależnie: historię Kościoła rzymskokatolickiego w Królestwie Kongresowym, historię papieża i historię Rosji¹².

Godounov, Paris 1897; t. III: *La fin d'une dynastie. – La légende d'un Empereur. – L'Apogée et la Catastrophe. – Les Polonais au Kremlin*, Paris 1901; t. IV: *Pierre le Grand. – La Sorbonne. – Les Dolgorouki. – Le duc de Liria. – Jubé de la Cour*, Paris 1907; t. V: *Catherine II. – Paul I. – Alexandre I*, Paris 1912.

⁹ A. Boudou, *Le Saint-Siège et la Russie. Leurs relations diplomatiques au XIX siècle*, t. I: 1814–1847; t. II: 1848–1883, Paris 1922–1925.

¹⁰ Spośród nowszych pozycji o charakterze bardziej popularyzatorskim warto wspomnieć pracę V. Bandikian, M. Amara-Poignet, *Le Saint-Siège et la Russie: XVIII et XIX siècles*, Versailles 2006.

¹¹ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815–1830)*, Lublin 2008.

¹² Na dalszych stronach obecnego tekstu pojawiają się odniesienia do innych publikacji Autorki związanych z podejmowanym tematem.

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

Jeszcze zanim pierwszy nuncjusz abp Archetti dotarł nad Nową w połowie 1783 r., kilka miesięcy wcześniej (w marcu) przebywał w Rzymie – rzecz mniej znana – specjalny wysłannik carycy Katarzyny II do papieża Piusa VI (1775–1799), ks. Jan Beniśławski. Te wydarzenia – misja ks. Beniśławskiego w Rzymie i misje ambasadorów papieskich w Sankt Petersburgu – przyczyniły się bez wątpienia do późniejszego nawiązania stałych oficjalnych relacji między dwoma państwami: obie strony widziały taką potrzebę i użyteczność tej formy kontaktu. Były też na pewno inne motywy, zwłaszcza w okresie poprzedzającym bezpośrednio otwarcie przedstawicielstwa rosyjskiego w Rzymie (sugerowane przez niektórych autorów z mniej lub bardziej przekonującą argumentacją), które również warto omówić.

Kontekst rozbiorów

Początki relacji między dwiema stolicami były związane z rozbiorami Polski i przejściem pod panowanie prawosławnej Rosji ogromnych obszarów wschodnich Rzeczypospolitej (62% terytorium państwa polskiego), a wraz z nimi 6 mln 900 tys. mieszkańców (45% całości populacji), w tym ponad 4 mln katolików obydwu obrządków. W celu uregulowania ich kanonicznej sytuacji – poprzez reorganizację administracji kościelnej – papież wysyłał do Sankt Petersburga swoich przedstawicieli. Był nim najpierw abp Giovanni Andrea Archetti, a później abp Lorenzo Litta.

Wskutek I rozbioru w 1772 r. Rzeczpospolita utraciła na rzecz Rosji blisko 1 mln 300 tys. ludności, z której 900 tys. stanowili katolicy¹³. Gdy chodzi o katolików obrządku łacińskiego po I rozbiorze (ok. 100 tys. wiernych), kilka miesięcy po aneksji terytoriów,

¹³ Do 1772 r. katolicy w Rosji stanowili wspólnotę liczącą ok. 10 tys. osób, głównie cudzoziemców. Zbudowali oni kilka kościołów i kaplic, a zajmowali pozycję stosunkowo uprzywilejowaną w porównaniu z innymi wyznaniami obcego pochodzenia; M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo (1772–1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*, Roma 1997, s. 1–2;

14/25 grudnia 1772 r. Katarzyna II samowolnie, bez konsultacji z papieżem wydała ukaz, który określał ich sytuację prawną na Białej Rusi i w całym Imperium: ogłosiła erygowanie osobnego biskupstwa łacińskiego dla całej Rosji z zamiślem podniesienia go z czasem do rangi arcybiskupstwa i metropolii. 22 listopada/3 grudnia 1773 r. caryca wybrała Mohylew nad Dnieprem na siedzibę nowego biskupstwa, a Stanisława Sistrzeńcewicz na pierwszego biskupa. 12/23 maja 1774 r. na mocy specjalnego dekretu carskiego zamiślem władczyni został wprowadzony w życie. Działania carycy stały w oczywistej sprzeczności z prawem Kościoła katolickiego i prerogatywami papieża¹⁴.

Stanisław Jan Sistrzeńcewicz Bohusz (1731–1826), ustanowiony w kwietniu 1773 r. przez Klemensa XIV (1769–1774) biskupem pomocniczym wileńskim (tyt. *Mallus in partibus*), został konsekrowany 3 października 1773 r. Otrzymał jurysdykcję nad wszystkimi wiernymi diecezji wileńskiej, którzy w 1772 r. znaleźli się pod panowaniem rosyjskim. Mianowany przez carycę biskupem Białej Rusi otrzymał tę samą władzę i jurysdykcję także od biskupów inflanckiego i smoleńskiego dla wiernych podległych ich władzy. Nuncjusz w Warszawie Giuseppe Garampi przekazał mu niezbędne uprawnienia kanoniczne obejmujące wszystkich innych katolików obecnych na całym rozległym terytorium Imperium Rosyjskiego, a Kongregacja *de Propaganda Fide* udzieliła mu w sierpniu 1778 r.

C. Козлов-Струтинский, П. Парфентьев, *История Католической Церкви в России*, Царское Село 2014, s. 239.

- ¹⁴ M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II. 1772–1784*, Kraków-Warszawa 1910, s. 20–25; J.J. Zatko, *The Organisation of the Catholic Church in Russia, 1772–84*, „The Slavonic and East European Review”, 43 (1965), s. 303–313; B. Kumor, *Kościół i katolicy w Cesarstwie Rosyjskim (do 1918)*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 17–79; C. Козлов-Струтинский, П. Парфентьев, *История Католической Церкви*, s. 239–246; J. Wysocki, *Kościół katolicki w zaborze rosyjskim w latach 1772–1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. II, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertynski, Poznań-Warszawa 1979, s. 176–177; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980; W. Masiarz, *Kościół katolicki w Rosji od XVII do XX wieku*, Warszawa 2000; A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem*, s. 68–79.

— Ks. Marek Inglot SJ —

jurysdykcji nad zakonami na Białej Rusi¹⁵. 17/28 stycznia 1782 r. bp Sistrzeńcewicz został przez Katarzynę II podniesiony do godności arcybiskupa metropolity ustanowionego przez nią arcybiskupstwa w Mohylewie. Pozostawał pasterzem katolików w Imperium Rosyjskim przez ponad 50 lat¹⁶.

Inaczej natomiast przedstawiała się sytuacja ok. 800 tys. grekokatolików, którzy znaleźli się pod panowaniem rosyjskim. Od początku 1780 r., kiedy to arcybiskup połocki Jason Smogorzewski (1715–1788)¹⁷ został wyniesiony do godności metropolity Kijowa, pozostawali oni bez własnego pasterza. W związku z niemożnością znalezienia odpowiedniego następcy caryca nakazała, aby na czele archidiecezji połockiej stanął konsystorz. Niejednokrotnie groziła również, iż będzie traktować wiernych grekokatolickich jako prawosławnych. Faktycznie, w trakcie czterech lat wakatu stolicy arcybiskupiej w Połocku ponad 100 tys. grekokatolików przeszło na prawosławie¹⁸.

¹⁵ M. Inglot, *La compagna di Gesù nell'Impero Russo*, s. 73–81.

¹⁶ A.A. Brumanis, *Aux origines de la hiérarchie latine en Russie. Mgr Stanislas Sistrzencewicz-Bohusz, premier archevêque-métropolitain de Mohilev (1731–1826)*, Louvain 1968; R.W. Wołoszyński, *Sistrzeńcewicz (Bohusz-Sistrzeńcewicz, Sistrzeńcewicz-Bohusz) Stanisław Jan h. Strzała (1731–1826)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVII, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 1997, s. 375–380; M.A. Попов, *Митрополит Станислав Боуш-Сестрэнцевич (1731–1826): роль в формировании правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX в.)*, Минск 2012; M. Inglot, *La Compagna di Gesù nell'Impero Russo*, passim.

¹⁷ A.A. Zięba, *Smogorzewski Jason h. Junosza (1715–1788)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIX, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 1999, s. 216–225.

¹⁸ P. Pierling, *La Russie et le Saint-Siège*, t. V, s. 116–146; M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. XXXI–XXXVI, 1–3, 6–7; H. Dylągowa, *Unia Brzeska i unicy w Królestwie Polskim*, Warszawa 1989; W. Kołbuk, *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772–1914*, Lublin 1992; M. Radwan, *Carat wobec Kościoła grekokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796–1839*, Lublin 2004; A. Gil, *Chełmska diecezja uniicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005; M. Mróz, *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół grekokatolicki w Rosji w latach 1907–2007*, Toruń 2008, s. 19–38; *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. A. Gil, Lublin 2005; A. Gil, I. Skoczyła, *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795*, Lublin-Lwów

Ocalenie Kościoła greckokatolickiego na Białej Rusi stanowiło oś, wokół której koncentrowała się polityka Rzymu, a jej zasadniczym celem była nominacja arcybiskupa Połocka. Kwestia ta dała początek korespondencji Katarzyny II z papieżem Piusem VI (1775–1799), która trwała ponad dwa lata¹⁹. Papież nalegał na mianowanie następcy władzy Smogorzewskiego, caryca natomiast domagała się uzyskania od Rzymu potwierdzenia – w rzeczywistości nominacji – bpa Sistrzeńcewicza jako arcybiskupa metropolity mohylewskiego oraz nominacji jego koadiutora w osobie ks. Beniśławskiego. Od tego uzależniła swoją zgodę na mianowanie przez papieża arcybiskupa w Połocku. Po dwóch latach bezowocnych pertraktacji Katarzyna II postanowiła działać, nie oglądając się na Stolicę Apostolską. 17/28 stycznia 1782 r. samowolnie, bez porozumienia z papieżem erygowała w Mohylewie metropolię i mianowała bpa Sistrzeńcewicza pierwszym arcybiskupem metropolitą. Dwa dni później poinformowała biskupa Rzymu o tym fakcie.

W związku z tym, iż Pius VI zwlekał z ustosunkowaniem się do tych faktów, caryca postanowiła wysłać do Rzymu swego specjalnego wysłannika, który miał załatwić sprawę w bezpośrednim kontakcie z papieżem. Po upływie kolejnych kilkunastu miesięcy, 11 stycznia 1783 r., Pius VI odpowiedział Katarzynie, proponując wysłanie do Sankt Petersburga swojego przedstawiciela²⁰. Caryca poinformowała papieża 1 marca o przyjęciu jego propozycji²¹. W tym samym czasie jej specjalny wysłannik znajdował się już jednak u bram Rzymu.

2014; A.N. Andreev, Y.S. Andreeva, *Reunification of the Uniates of Malorossiya (Ukraine) and Belarus with the Russian Orthodox Church: A View from Inside (Based on Memoirs of the Late 18th Century)*, „Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly”, 79 (2019) 1, s. 181–190.

¹⁹ P. Pierling, *La Russie et le Saint-Siège*, t. V, s. 116–146; M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. XXXI–XXXVI; A. Theiner, *Die Neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II. bis auf unsere Tage*, t. I, Augsburg 1841, s. 203–208.

²⁰ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. 1–3.

²¹ Tamże, s. 6–7.

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

Misja ks. Jana Benisławskiego w Rzymie²²

Swoim wysłannikiem do papieża Katarzyna II ustanowiła ks. Benisławskiego, byłego jezuitę, kanonika w Dyneburgu, wybranego przez siebie na koadiutora arcybiskupa mohylewskiego²³. Dotarł on do Rzymu 2 marca 1783 r. i już następnego dnia rano Pius VI przyjął go na specjalnej audiencji. Ks. Benisławski przedstawił następcy św. Piotra przedmiot swojej misji, prosząc w imieniu władczyni Rosji o trzy rzeczy: o paliusz z tytułem arcybiskupa dla bpa Siostrzeńcewicza; o nominację swojej własnej osoby na koadiutora stolicy w Mohylewie; o potwierdzenie papieskie wyboru wikariusza generalnego oraz istnienia i działalności jezuitów na Białej Rusi. Te trzy kwestie były ze sobą ściśle związane – papież miał udzielić wszystkiego, o co prosiła caryca, czyli w praktyce potwierdzić wszystkie jej decyzje. Innej opcji władczyni nie dopuszczano. Pius VI przyjął ks. Benisławskiego życzliwie, aczkolwiek podtrzymując swoje stanowisko wyrażone w liście do carycy z 11 stycznia o zastrzeżeniach, jakie miał wobec bpa Siostrzeńcewicza, spowodowanych jego postawą wobec jezuitów, a szczególnie udzieleniem im pozwolenia na otwarcie nowicjatu.

²² Za M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo*, s. 127–136.

²³ Jan Benisławski urodził się 16 lipca 1736 r. w Zozuli (Inflanty polskie). Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił 20 października 1757 r. w Wilnie. Po święceniach kapłańskich otrzymanych w 1768 r. uczył do 1773 r. matematyki i filozofii w Nowogródku. Po kasacie zakonu, mianowany kanonikiem w Dyneburgu był przez dwa lata profesorem geometrii i fizyki na Akademii Wileńskiej. W latach 1775–1778 był rektorem szkoły Komisji Edukacji Narodowej w Brześciu. Udał się następnie do Inflant, a potem do Petersburga. 28 stycznia 1782 r. Katarzyna II mianowała go koadiutorem abpa Siostrzeńcewicza. Został wyświęcony na biskupa (tyt. Gadara) w Sankt Petersburgu 28 stycznia/8 lutego 1784 r. przez nuncjusza Archettiego. Od października 1800 r. zastępował przez rok abpa Siostrzeńcewicza – który popadł w niełaskę u Pawła I – w jego wszystkich funkcjach. Po powrocie arcybiskupa wycofał się do rodzinnej posiadłości w Inflantach i mieszkał u swego brata. Tam zmarł 25 marca 1812 r.; M. Godlewski, *Benisławski Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. I, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 434–435; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 35; L. Grzebień, *Benisławski, Jan*, w: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, red. Ch.E. O'Neill, J.M. Domínguez, t. I, Roma-Madрид 2001, s. 407–408.

Temat jezuitów obecnych w Cesarstwie Rosyjskim po kasacie kanonicznej dokonanej przez papieża Klemensa XIV (1769–1774) był – obok mianowania biskupa greckokatolickiego w Połocku – tematem kluczowym w relacjach między Stolicą Świętą i Sankt Petersburgiem, a to dlatego, że w kwestię jezuicką zaangażowane wciąż były dwory europejskie, które wymusiły na papieżu kasatę jezuitów. Na ziemiach przejętych przez Rosję podczas I rozbioru znajdowało się 18 jezuickich domów – w tym cztery kolegia: Połock, Witebsk, Orsza i Dyneburg – w których żyło 201 członków zakonu. W październiku 1772 r. jezuiti, którzy mimo znalezienia się pod zaborem rosyjskim nie zdecydowali się na dobrowolne opuszczenie swojego miejsca zamieszkania i co za tym idzie – na zostawienie bez opieki powierzonych im wiernych, złożyli narzuconą przysięgę na wierność nowej władczyni. W konsekwencji stali się, co było absolutnie zaskakujące dla nich samych, przedmiotem szczególnej protekcji ze strony Katarzyny II. Caryca zapewniła im swobodną i bezpieczną egzystencję w swoim państwie, zostawiając im wszystkie dobra, które posiadali i zwalniając ich z podatków i danin.

Okazało się to opatrnościowe dla całego zakonu św. Ignacego, który kilka miesięcy później został kanonicznie zniesiony na mocy brewe *Dominus ac Redemptor* z 21 lipca 1773 r. Katarzyna II nie zezwoliła na promulgowanie dekretu papieskiego w swoim państwie, co sprawiło, że w Imperium Rosyjskim nigdy nie doszło do wykonania kasaty. Jezuiti legalnie nadal tam istnieli i prowadzili swoją działalność. W 1780 r., za pozwoleniem bpa Siestrzeńcewicza, który posiadał jurysdykcję nad wszystkimi zakonami w Imperium, otworzyli nowicjat w Połocku. Z czasem, 7 marca 1801 r. otrzymali oni od papieża Piusa VII oficjalne potwierdzenie swego istnienia i *placet* dla działalności w Cesarstwie Rosyjskim (brewe *Catholicae fidei*). W kolejnych latach jezuiti z Białej Rusi przyczynili się w decydujący sposób – podejmując odpowiednie kroki na dworze rosyjskim i w Kurii Rzymskiej – do przywrócenia zakonu na całym świecie na mocy decyzji tego samego papieża z 7 sierpnia 1814 r. (bulla *Sollicitudo omnium ecclesiarum*). Dopiero w 1820 r. zostali oni wydaleny z granic Imperium Rosyjskiego przez cara Aleksandra I²⁴.

²⁴ M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo* (wydanie anglojęzyczne – *How the Jesuits Survived Their Suppression. The Society of Jesus in the Russian Empire (1773-1814)*), Philadelphia 2015 – zawiera zaktualizowaną bibliografię).

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

Stanowisko przyjęte przez papieża i jego zastrzeżenia dotyczące zatwierdzenia bpa Siostrzeńcewicza były spowodowane nie tylko zachowaniem biskupa wobec jezuitów, ale także trudnościami wysuniętymi przez carycę w sprawie nominacji arcybiskupa dla Kościoła grekokatolickiego na Białej Rusi. To był w rzeczywistości najważniejszy problem podczas pierwszej audiencji udzielonej ks. Benisławskiemu. Pius VI uzależnił zatwierdzenie arcybiskupa mohylewskiego i jego koadiutora od zezwolenia Katarzyny na nominację arcybiskupa dla grekokatolików. Miał nadzieję uzyskać to przez swojego reprezentanta w Sankt Petersburgu, którego misję papież zaproponował carcyce w liście z 11 stycznia 1783 r. Pius VI właśnie oczekiwał odpowiedzi władczyni, w związku z czym wizyta ks. Benisławskiego wydawała się zbyt cenna. Papież jednak przyjął carskiego wysłannika.

Podczas następnej audiencji Pius VI polecił ks. Benisławskiemu przedstawienie na piśmie w formie memoriału przedmiotu jego misji, a także stanowiska Katarzyny II, bpa Siostrzeńcewicza i jezuitów²⁵. 12 marca ks. Benisławski został przyjęty przez papieża po raz trzeci. Podczas tej audiencji papież udzielił petentowi – słynnym potrójnym: *Approbo, approbo, approbo!* – wszystkiego, o co go proszono, zgodnie z pragnieniem i warunkami wyrażonymi przez Katarzynę. Mimo tego, iż uczynił to *vivae vocis oraculo* – co można zrozumieć w obliczu przewidywanej negatywnej reakcji dworów burbońskich – zatwierdzenie papieskie było formalne i miało decydujące znaczenie, zwłaszcza dla jezuitów. Wobec wysłannika Katarzyny II papież zatwierdził ich istnienie w Imperium Rosyjskim i całą ich tamtejszą działalność²⁶.

O swojej misji sam ks. Benisławski pisał: „[Papież] przyjął mnie z największą życzliwością i zaraz zaczął wychwalać Jej Cesarski Majestat, a następnie zapytał mnie o cel mojego przyjazdu. Odpowiedziałem mu, że chciałbym prosić Waszą Świątobliwość o to, o czym Jej

²⁵ Archivum Romanum Societatis Iesu (dalej: ARSI), Russia 1001, sygn. VI-10, „Memoriale [Jana Benisławskiego] ad S. Pontificem circa Pallium Archiep. Mohylov., circa Coadjutoria ejusdem Archiep., circa Jesuitas in Russia” (opublikowany w: M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell’Impero Russo*, s. 268–273).

²⁶ Potwierdzenie szczęśliwego wyniku misji wysłannika Katarzyny II można znaleźć także w korespondencji dyplomatycznej; L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, t. XVI, cz. 3: *Pio VI (1775–1799)*, Roma 1943, s. 228–229.

Majestat i moja Władczyni napisała mu w swych dwóch listach. O tak, powiedział mi: nie mam nic przeciw wam, będziecie Biskupem. Lecz Monsignor Sierstrzeńcewicz obraził mnie, doprowadzając bez mojej wiedzy do otwarcia Jezuitom Nowicjatu. Na to powiedziałem mu, że to otwarcie nastąpiło z rozkazu Jej Cesarskiego Majestatu. Jeśli tak jest – odpowiedział Papież – zapomnę o tej obrazie. Jeżeli zaś chodzi o Paliusz, nie przekażę go, dopóki nie otrzymam odpowiedzi na list, jaki napisałem do Jej Cesarskiego Majestatu Wszechrusi w sprawie Diecezji obrządku greckokatolickiego w Połocku. W końcu zadał mi wiele pytań związanych z Jezuitami, ich Generałem i jego wyborem, czy został on dokonany na wyraźny rozkaz Jej Majestatu. Gdy mu odpowiedziałem, że tak, powiedział mi: nie sprzeciwiam się. Rozmawialiśmy razem niemal dwie godziny”²⁷.

W ten sposób zakończyła się misja specjalnego wysłannika rosyjskiej carycy do papieża. Według Rouët de Journala wysłannik carycy zatrzymał się w Rzymie aż do połowy kwietnia, ponieważ przed pożegnaniem go papież chciał otrzymać odpowiedź Katarzyny na swoją propozycję z 11 stycznia. Po otrzymaniu listu Katarzyny, 8 kwietnia, papież przyjął ks. Benisławskiego na pożegnalnej audiencji²⁸.

Jeszcze przed audiencją udzieloną ks. Benisławskiemu prasa europejska rozpowszechniła wiadomości o specjalnym wysłanniku carycy Rosji i o przedmiocie jego misji. Audiencja udzielona ks. Benisławskiemu 3 marca spotkała się z natychmiastowymi protestami reprezentantów dworów burbońskich wobec ewentualnych koncesji na korzyść jezuitów pozostających w Rosji. Ambasadorzy dworów burbońskich podjęli działania także bezpośrednio na dworze rosyjskim, by przeszkodzić w odrodzeniu zakonu. Fakt ten oznaczałby więc, że misja ks. Benisławskiego nie miała charakteru prywatnego lub bez znaczenia, jak twierdził Maciej Loret²⁹. Miała ona cechy misji oficjalnej, o czym zaświadczył również w sposób niepodlegający wątpliwości nuncjusz apostolski w Wiedniu abp Grampi, który przekazał ks. Benisławskiemu listy polecające dla kardynałów w Kurii Rzymskiej:

²⁷ ARSI, Russia 1003, sygn. V-3, „Copie d'une Lettre de Mngr Benisławski au Prince Potemkin” (tłumaczenie własne).

²⁸ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. XXXVI.

²⁹ M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II*, s. 185–188.

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

Pallaviciniego, Antonellego i Borgii. Wydaje się, że także sam papież traktował ją w ten sposób, ponieważ ofiarował ks. Benisławskiemu cenny różaniec, czego nie czynił wobec osób prywatnych³⁰.

Nuncjatury w Sankt Petersburgu (XVIII/XIX w.)³¹

W tym samym czasie, kiedy ks. Benisławski opuszczał Rzym, w Warszawie szykował się do podróży do Sankt Petersburga wysłannik Piusa VI do Katarzyny II, nuncjusz w Warszawie abp Giovanni Andrea Archetti. Był on pierwszym z trzech „Ambasadorów Papieża Rzymskiego na Dworze Rosyjskim” na przełomie XVIII i XIX w. Po nim byli takimi jeszcze abp Lorenzo Litta i abp Tommaso Arezzo.

Nuncjatura Archettiego³²

Arcybiskup Giovanni Andrea Archetti³³ przybył do Sankt Petersburga 4 lipca 1783 r. Pierwszym i najważniejszym przedmiotem

³⁰ L. von Pastor, *Storia dei Papi*, t. XVI, cz. 3, s. 227; M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. 17–18.

³¹ Za M. Inglot, *Papieskie misje dyplomatyczne*, s. 62–69.

³² M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti; Un nonce du pape à la cour de Catherine II. Mémoires d'Archetti, (Les jésuites de Russie [1783–1785])*, wyd. J. Gagarin, Paris-Bruxelles 1872; rękopis przypisywany abpowi Archettiemu nie był jednak jego dziełem, ale prałata Gioacchino Tosiego, sekretarza abpa Archettiego w czasie misji w Bolonii i powstał na prośbę Piusa VI.

³³ Giovanni Andrea Archetti urodził się w Brescii 11 września 1731 r. Po uzyskaniu doktoratu obojga praw został przez papieża Benedykta XIV mianowany w 1756 r. wicelegatem w Bolonii. Przeznaczony do objęcia nuncjatury w Warszawie 17 września 1775 r. otrzymał święcenia biskupie (tyt. Chalcedonia). Przybył do Warszawy wiosną 1776 r. i pozostał tam do końca 1784 r. Od 1785 r. był legatem papieskim w Bolonii. 1 czerwca 1795 r. został mianowany biskupem Ascoli; tam zmarł 5 listopada 1805 r.; L. Pásztor, *Archetti, Giovanni Andrea*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. III, Roma 1961, s. 754–756; *Acta Nunciaturae Polonae*, t. LIV: *Ioannes Andreas Archetti (1776–1784)*, wyd. P. Zając,

misji Archettiego było uregulowanie kwestii łacińskiego arcybiskupa Mohylewa, to jest kanoniczne erygowanie metropolii i instalacja bpa Sistrzeńcewicza jako arcybiskupa metropolity, wraz z wręczeniem mu paliusza i nadaniem jurysdykcji kanonicznej; miał też ustanowić kapitułę przy nowym arcybiskupie. Ponadto nuncjusz musiał przeprowadzić kanoniczną nominację ks. Benisławskiego jako koadiutora bpa Sistrzeńcewicza i udzielić mu święceń biskupich. Drugim zasadniczym zadaniem abpa Archettiego było doprowadzenie do ingresu nowego arcybiskupa greckokatolickiego w Połocku³⁴.

Kluczowe negocjacje trwały kilka miesięcy i przyniosły dla Kościoła pomyślne rezultaty. Ambasador Stolicy Apostolskiej uzyskał to, czego oczekiwał papież. W dniu 8/19 grudnia 1783 r. abp Archetti erygował kanonicznie archidiecezję w Mohylewie, którą papież Pius VI utworzył na mocy brewe *Onerosa pastoralis* z 15 kwietnia 1783³⁵. Dwa dni później podniósł bpa Sistrzeńcewicza do godności arcybiskupiej³⁶ i w święto katedry św. Piotra 18/29 stycznia 1784 r. wręczył mu paliusz. Ostatecznie 28 stycznia/8 lutego 1784 r. udzielił święceń biskupich ks. Benisławskiemu. Obydwie uroczystości odbyły się w kościele pw. św. Katarzyny w Sankt Petersburgu, który abp Archetti konsekrował kilka miesięcy wcześniej³⁷. W końcu, wraz z sakrą biskupią udzieloną Herakliuszowi Lissowskiemu (Lisowskiemu)³⁸ 7/18 kwietnia 1784 r.,

cz. 1: (8 IV 1775 – 25 VII 1776), Cracoviae 2013; cz. 2: (11 VII 1776 – 30 XII 1776), Cracoviae 2022.

³⁴ „Istruzione per Mgr nunzio di Varsavia destinato legato apostolico a Pietroburgo”, w: M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. 38–66.

³⁵ „Acte d'érection de l'archidiocèse de Mohilev”, w: M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. 457–460.

³⁶ „Acte d'élévation de Stanislas Sistrzencewicz à la dignité archiépiscope”, w: M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Archetti*, s. 461–462.

³⁷ Konsekracja kościoła poświęconego św. Katarzynie Aleksandryjskiej, patronce carcy Rosji, odbyła się 7/18 października 1783 r. Kamień węgielny pod tę świątynię władczyni położyła osobiście w 1763 r.; S.J. Siennicki, *Opis historyczny rzymsko-katolickiego kościoła świętej Katarzyny w St. Petersburgu od r. 1763 do 1872*, Warszawa 1872; R. Hankowska, *Kościół św. Katarzyny w Petersburgu*, Warszawa 1997.

³⁸ L. Żytkowicz, *Lisowski Józef h. Jeż*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XVII, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1972, s. 473–474.

~ Ks. Marek Ingłot SJ ~

została obsadzona greckokatolicka stolica metropolitalna w Połocku. Wynik misji abpa Archettiego był satysfakcjonujący także dla Katarzyny II, która ze swojej strony osiągnęła od papieża to, co sobie założyła, a więc kanoniczne usankcjonowanie arbitralnie podjętych przez nią wcześniejszych rozwiązań.

W czasie pobytu w Sankt Petersburgu abpowi Archettiemu udało się pozyskać przychyłność carycy. W związku z tym wracała też idea, zwłaszcza ze strony nuncjusza, o ustanowieniu stałego przedstawicielstwa papieskiego w Imperium Rosyjskim. Kiedy abp Archetti opuszczał stolicę Rosji 13 czerwca 1784 r., został przez Katarzynę II hojnie obdarowany. Wkrótce potem 20 września 1784 r. na jej wniosek został wyniesiony do godności kardynalskiej; kapelusz kardynalski otrzymał w Grodnie 24 października 1784 r. z rąk króla Stanisława Augusta Poniatowskiego³⁹.

Nuncjatura Litty⁴⁰

Od kiedy abp Archetti opuścił Sankt Petersburg, Stolica Apostolska nie traciła nadziei na ustanowienie w Rosji stałej nuncjatury. Musiało jednak upłynąć 13 lat, zanim przedstawiciel papieża znowu zawitał do stolicy Imperium Rosyjskiego. Okazją ku temu była koronacja nowego władcy Wszechrusi, cara Pawła I. Cele misji papieskiego wysłannika wykraczały jednak daleko poza zwyczajową obecność na uroczystościach koronacyjnych.

Kolejne rozbiory Polski w 1793 r. i 1795 r. spowodowały jej zniknięcie z mapy Europy. W rezultacie w prawosławnej Rosji znalazły się całe diecezje łacińskie i greckokatolickie, liczące w sumie ponad 4 mln wiernych, a także kilka parafii obrządku ormiańskiego. Katarzyna II samowolnie ustanowiła nową administrację dla Kościoła rzymskokatolickiego i podjęła kroki wymierzone przeciwko Kościołowi greckokatolickiemu. Pius VI, zaniepokojony

³⁹ P. Zając, „Jeden z najszcześniejszych dni króla Stanisława Augusta” – Grodno, 24 października 1784 r., w: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów XVIII i początków XIX w.*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014, s. 311–338.

⁴⁰ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature de Litta*.

ny rozwojem sytuacji, zdołał krótko przed śmiercią carycy, która nastąpiła w listopadzie 1796 r., uzyskać jej zgodę na wysłanie do Petersburga swojego przedstawiciela. Cel jego misji był jasno określony: chodziło o zorganizowanie w Cesarstwie Rosyjskim struktur Kościoła katolickiego, czyli wyznaczenie diecezji, mianowanie biskupów i potwierdzenie w imieniu Stolicy Apostolskiej tych nominacji, które zostały dokonane jedynie przez władze carskie⁴¹.

Na początku 1797 r. nuncjusz w Warszawie, abp Litta⁴², mimo nieobecności Rzeczypospolitej na mapie Europy wciąż akredytowany w Polsce, został delegowany przez papieża do udziału w uroczystości objęcia tronu w Sankt Petersburgu przez syna Katarzyny II i złożenia mu życzeń w imieniu Piusa VI. 11 lutego 1797 r. został mianowany *Oratorem*, co znaczyło ambasadorem nadzwyczajnym Stolicy Apostolskiej przy carze Rosji. 21 marca/1 kwietnia 1797 r. abp Litta jako „ambasador nadzwyczajny papieża rzymskiego” przybył do Moskwy, a 30 marca/10 kwietnia została mu udzielona audiencja u cara. W niedzielę wielkanocną 5/16 kwietnia uczestniczył w koronacji nowego władcy. Kilka dni później został przyjęty przez kanclerza Iwana Ostermanna i przez wicekanclerza Aleksandra Kurakina, którym wręczył *Memoriał*, zawierający najważniejsze elementy i postulaty jego misji: odnowienie zawieszonych diecezji obydwu obrządków, oddanie wszystkich kościołów

⁴¹ M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell’Impero Russo*, s. 136–149 (z bibliografią tam wskazaną); B. Кумор, *Kościół i katolicy w Cesarstwie Rosyjskim*; С. Козлов-Струтинский, П. Парфентьев, *История Католической Церкви*, s. 247–262.

⁴² Lorenzo Litta urodził się w Mediolanie 23 lutego 1756 r. W 1780 r. uzyskał stopień doktora obojga praw. Mianowany 5 sierpnia 1793 r. nuncjuszem w Polsce i 23 września 1793 r. arcybiskupem tytularnym Teb, został konsekrowany w Rzymie 6 października 1793 r. Przybył do Warszawy 24 marca 1794 r. i pozostał w niej przez trzy lata. Po zakończeniu misji w Rosji w 1799 r. powrócił do Rzymu. 23 lutego 1801 r. Pius VII mianował go kardynałem *in pectore*. Włączenie go do kolegium kardynalskiego zostało upublicznione 28 września 1801 r. W 1809 r. razem z papieżem został wywieziony do Francji, gdzie pozostał do upadku Napoleona w 1814 r. Po powrocie do Rzymu 26 września 1814 r. został podniesiony do godności kardynała-biskupa Sabiny, pełnił kolejno funkcje prefekta Kongregacji *de Propaganda Fide* (1814–1818) i wikariusza diecezji rzymskiej (1818–1820). Zmarł nieoczekiwanie w Monte Flavio w Sabinie podczas wizyty duszpasterskiej 1 maja 1820 r.; M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell’Impero Russo*, s. 136–137.

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

przekazanych przez władze prawosławnym oraz skonfiskowanych klasztorów, a ponadto gwarancje swobodnego sprawowania kultu i jurysdykcji kościelnej⁴³. Negocjacje trwały rok. 28 kwietnia/9 maja 1798 r. Paweł I podpisał dwa ukazy, które sankcjonowały osiągnięte porozumienia: pierwszy dotyczył liczby biskupstw obrządku łacińskiego, ich organizacji i nazw, a drugi regulował kwestie obrządku greckokatolickiego. Abp Litta kolejnymi aktami prawnymi wydanymi między 27 lipca/7 sierpnia a 31 lipca/11 sierpnia 1798 r. promulgował w imieniu Stolicy Apostolskiej powstanie nowej administracji kościelnej, której granice odpowiadały granicom Imperium Rosyjskiego⁴⁴. Papież Pius VI potwierdził te akty bullą *Maximis undique pressi* z 17 listopada 1798 r.

Papięski ambasador spotkał się w Sankt Petersburgu z ciepłym i serdecznym przyjęciem. Sam car osobiście okazywał mu w różnych okolicznościach swoją życzliwość i szczególny szacunek. Misja abpa Litty zakończyła się jednak niespodziewanie i na dodatek gwałtownie. 28 kwietnia/9 maja 1799 r. otrzymał on polecenie natychmiastowego opuszczenia Imperium Rosyjskiego. Przyczyną był *Memoriał* Piusa VI z 20 stycznia tegoż roku, wysłany z florenckiej Certosy, w którym papież wyrażał sprzeciw wobec wyboru cara Pawła I na Wielkiego Mistrza Zakonu Maltańskiego⁴⁵.

Ta niezwykle ważna okoliczność w stosunkach między Rzymem a Rosją, tzw. kwestia maltańska, miała swój początek w 1794 r. podczas misji Giulio Renato Litty, brata nuncjusza i kawalera Zakonu Maltańskiego, który przebywał w Sankt Petersburgu od 1789 r. W 1794 r. powierzono mu negocjacje dotyczące majątku zakonu w Rosji. Zakończyły się one podpisaniem *Konwencji* 4/15 stycznia 1797 r. Na mocy porozumienia powstał Wielki Przeorat Rosji, a cara Pawła I poproszono, aby stanął na czele nowej fundacji

⁴³ „Memoriale”, Moskwa 9/20 kwietnia 1797, w: M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature de Litta*, s. 34–44.

⁴⁴ *Actus ad Ecclesiam Metropolitanam Mobileviensem aliasque Catholicas Cathedralis Ecclesias Latini Ritus in Imperio Rossiaco Spectantes ab Illmo, Excellmo, Rndissimo Dno Laurentio Litta [...] signati [...], Petropoli Anno 1798* [Połock 1798].

⁴⁵ „Promemoria per Monsignore Lorenzo Litta, Arcivescovo di Tebe, Ambasciatore e Delegato Apostolico all’Imperial corte di Russia”, w: A. Theiner, *Die Neuesten Zustände der Katholischen Kirche*, t. I, s. 375–378.

i przyjął tytuł protektora zakonu. Po zajęciu Malty przez Napoleona w czerwcu 1798 r. kawalerowie maltańscy w Rosji ogłosili 27 października/7 listopada zdjęcie z urzędu wielkiego mistrza Ferdynanda von Hompescha i wybór cara Rosji na Wielkiego Mistrza. 2/13 listopada Paweł I przyjął wybór. Pius VI sprzeciwił się temu, notyfikując swoją decyzję w *Memoriale* z 20 stycznia 1799 r.⁴⁶

W przewidywaniu burzy dyplomatycznej, jaką wywoła ten dokument, dyplomacja papieska wysłała go do adresata dopiero 6 marca. Abp Litta, który osobiście był zwolennikiem wyboru cara, otrzymał *Memoriał* 6/17 kwietnia 1799 r. Po zapoznaniu się monarchy z dokumentem nuncjusz popadł w niełaskę i trzy tygodnie później musiał opuścić Rosję. Niespójność między „tak” nuncjusza i „nie” papieża wywołała furię cara i w konsekwencji zerwanie stosunków między Rosją i Stolicą Apostolską.

Po wyjeździe abpa Littę przedstawicielstwo papieskie w Sankt Petersburgu nie zostało zamknięte, pozostał tam bowiem jako audytor nuncjatury prałat Giovanni Antonio Benvenuti⁴⁷. Mimo

⁴⁶ M. de Taube, *L'Empereur Paul I de Russie Grand Maître de l'Ordre de Malte et son "Grand Prieuré" de l'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem*, Paris 1955; M.-J. Rouët de Journal, *Malte et Russie*, „Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte”, 19 (1961), s. 84–97; C. Toumanoff, *L'Ordre de Malte et l'Empire de Russie*, Rome 1979; A. Blondy, *Paul I, l'Ordre de Malte et l'Église romaine*, „Revue des Études slaves”, 70 (1998) 2, s. 411–430; П.В. Стегний, *В тени восьмиконечного креста. Мальтийский орден и его связи с Россией*, Москва 2013; P.V. Stegnij, *La Russie et l'Ordre de Malte, 1697–1817*, Moscou 2019.

⁴⁷ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Intérim de Benvenuti 1799-1803*; Giovanni Antonio Benvenuti urodził się 16 maja 1765 r. w Belvedere (Ankona). Po uzyskaniu tytułu doktora obojga praw został wysłany wraz z nuncjuszem Littą do Warszawy jako audytor nuncjatury. 13 marca 1797 r. z Warszawy udał się w tej samej roli do Sankt Petersburga. Po wyjeździe abpa Littę 28 kwietnia/9 maja 1799 r. z rosyjskiej stolicy kierował sprawami nuncjatury. W maju 1801 r., po wstąpieniu na tron Aleksandra I, został *chargé d'affaires*, wznowiając tym samym stosunki dyplomatyczne między Rosją a Stolicą Apostolską. W Sankt Petersburgu pozostał do stycznia 1804 r. Po powrocie do Rzymu pełnił różne urzędy w Państwie Kościelnym. W 1826 r. został kreowany kardynałem *in pectore*. Nominacja została upubliczniona w 1828 r., a niedługo potem został mianowany biskupem Osimo i Cingoli. Sakrę otrzymał 25 stycznia 1829 r. Zmarł w Osimo 14 listopada 1838 r.; G. Pignatelli, *Benvenuti, Giovanni Antonio*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. VIII, Roma 1966, s. 667–671.

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

że przez pierwsze dwa lata nie pełnił żadnej oficjalnej funkcji – dopiero w maju 1801 r. został mianowany *chargé d'affaires* – to jego obecność i działalność, w której centrum znajdowała się kwestia maltańska oraz oficjalne papieskie zatwierdzenie Towarzystwa Jezusowego w Imperium Rosyjskim, otrzymane w marcu 1801 r., miały istotne znaczenie dla Kościoła katolickiego w Rosji⁴⁸.

Nuncjatura Arezzy⁴⁹

Kwestia przywrócenia nuncjatury w Sankt Petersburgu została podniesiona już we wrześniu 1799 r. Paweł I był na to gotowy, co wyraził wobec senatora Abbondio Rezzonico, który przybył do stolicy rosyjskiej jako doręczyciel listu kardynałów zgromadzonych w Wenecji po śmierci Piusa VI (zm. 29 sierpnia 1799 r.). Nowy papież, Pius VII, wybrany 14 marca 1801 r., w liście do nowego cara Aleksandra I, datowanym 27 kwietnia 1801 r., nawiązując do dobrych stosunków między obydwoma dworami, prosił, aby mógł posłać do Sankt Petersburga swojego legata. 26 sierpnia 1801 r. car odpowiedział pozytywnie⁵⁰. Do misji w stolicy Imperium Rosyjskiego wyznaczono abpa Annibale della Genga, przyszłego papieża Leona XII, który jednak ostatecznie nie mógł się tam udać z powo-

⁴⁸ M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo*, s. 136–164; M. Inglot, *I rappresentanti del papa a San Pietroburgo e l'approvazione canonica della Compagnia di Gesù nell'Impero Russo (1801)*, w: *Suavis laborum memoria. Chiesa, Papato e Curia Romana tra storia e teologia/Church, Papacy, Roman Curia between History and Theology. Scritti in onore di Marcel Chappin SJ per il suo 70° compleanno/Essays in honour of Marcel Chappin SJ in His 70th Birthday*, red. P. van Geest, R. Regoli, Città del Vaticano 2013, s. 407–437; M. Inglot, *Jeszcze w kwestii kanonicznego potwierdzenia jezuitów w Imperium Rosyjskim (1801)*, w: *Na drogach i bezdrożach historii, politologii i kultury politycznej. Profesorowi Marcelemu Kosmanowi – przyjaciele i uczniowie. Księga jubileuszowa*, red. A. Stelmach, B. Secler, Poznań 2021, s. 153–174.

⁴⁹ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Arezzo*; M. Amara-Poignet, *L'oeuvre d'Arezzo, Nonce Apostolique à Saint-Petersburg (1802–1806)*, Roma 1991 (rozprawa doktorska na Wydziale Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego).

⁵⁰ M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Intérim de Benvenuti*, s. 4–10.

du choroby⁵¹. Wobec tego 27 kwietnia 1802 r. nuncjuszem w Rosji został mianowany abp Tommaso Arezzo⁵².

Nuncjusz przybył do Sankt Petersburga dopiero rok później, 9 kwietnia 1803 r. Oficjalne cele misji abpa Arezzy zawarte w *Instrukcji* były następujące: uzyskanie swobody sprawowania kultu katolickiego i swobodnej komunikacji wiernych ze Stolicą Apostolską; kwestia Kolegium Duchownego; misje na terenach wschodnich i południowych Imperium Rosyjskiego; cała seria spraw dotyczących wiernych obrządku greckokatolickiego⁵³. Okoliczności zmusiły go do zajęcia się także innymi sprawami, takimi jak: pełnomocnictwa metropolity Siostrzeńcewicza, nominacje biskupów oraz kwestie związane z uniwersytetem i seminarium w Wilnie powołanymi przez cara⁵⁴.

Po kilkunastu miesiącach misja nuncjusza Arezzy w stolicy rosyjskiej została przerwana z powodu sporu o ekstradycję Josepha Hilariona Gauthier Poët de Vernèguesa. Był to francuski rojalista, od września 1803 r. naturalizowany Rosjanin, który został wydany z Neapolu na prośbę ambasadora francuskiego ze względu na prowadzoną przez niego działalność wywiadowczą. Za zgodą papieża został aresztowany w Rzymie w grudniu 1803 r. Jego ekstradycja 4 maja 1804 r. spowodowała zawieszenie relacji Rosji ze

⁵¹ M. Inglot, *La Compagnia di Gesù nell'Impero Russo*, s. 160–161.

⁵² Tommaso Arezzo urodził się 16 grudnia 1756 r. w Orbetello w Toskanii. Od 1773 r. do początku 1802 r. pełnił różne funkcje w zarządzie Państwa Kościelnego. 19 marca 1802 r. przyjął święcenia kapłańskie. 29 marca otrzymał nominację na arcybiskupa tytularnego Seleucji i nuncjusza w Rosji. 4 kwietnia otrzymał święcenia biskupie. Po krótkiej misji w państwie Aleksandra I wrócił do Rzymu w grudniu 1806 r. 27 kwietnia 1808 r. został mianowany progubernatorem Rzymu. Wyniesiony 8 marca 1816 r. do godności kardynalskiej został mianowany legatem w Ferrarze, a w 1820 r. biskupem Sabiny. Zmarł w Rzymie 3 lutego 1833 r.; M. Barsali, *Arezzo, Tommaso*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. IV, Roma 1962, s. 108–112.

⁵³ „Istruzione per Mgr Arezzo, Oratore della S. Sede Apostolica presso S. Maestà l'Imperatore di tutte le Russie”, w: M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciatures d'Arezzo*, cz. 1, s. 3–15.

⁵⁴ Na temat złożonej sytuacji Kościoła katolickiego w Imperium Rosyjskim: „Relazione dello stato attuale delle Chiese cattoliche esistenti nello Impero Russo, e degli affari trattati in tempo della legazione apostolica da S. E. Monsignor Arezzo Arcivescovo di Seleucia e Ambasciatore straordinario della S. Sede presso l'imperial Corte di Pietroburgo”, w: M.-J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie. Nonciatures d'Arezzo*, cz. 1, s. 425–496.

~ Ks. Marek Inglot SJ ~

Stolicą Apostolską⁵⁵. 14 czerwca 1804 r. nuncjusz został pożegnany bez otrzymania audiencji u cara. Abp Arezzo wyjechał z Sankt Petersburga 2 lipca i aż do listopada 1806 r. pozostawał w Dreźnie, mając nadzieję na wznowienie misji w stolicy Imperium Rosyjskiego.

Zakończenie

Relacje dwustronne pomiędzy Stolicą Apostolską i Rosją znalazły swą konkretyzację w 1817 r., kiedy to doszło do otwarcia stałego przedstawicielstwa Cesarstwa Rosyjskiego w Rzymie. Watykan nieodmiennie żywił nadzieję na ich przywrócenie. Ze strony Rosji myśl o nawiązaniu stałych relacji zrodziła się i dojrzewała w zamyślach Aleksandra I po kampanii 1812 r., kiedy to car zaczął okazywać papieżowi pierwsze wyrazy życzliwości, nie tylko kurtuazyjnej. Wymiana tych uprzejmości, przy okazji których Pius VII wyrażał gorące życzenie przywrócenia stosunków dyplomatycznych, zaowocowała decyzją cara, podjętą latem 1816 r., o otwarciu stałej ambasady przy Stolicy Apostolskiej: car 2/14 lipca podpisał akredytację Andrieja Italińskiego jako „ministra przy Dworze Rzymskim”. Italiński przybył do Rzymu 29 stycznia 1817 r., a już 1 lutego został przyjęty przez papieża. Przedstawił mu listy uwierzytelniające i został akredytowany jako „nadzwyczajny poseł i minister pełnomocny” Cesarstwa Rosyjskiego przy Jego Świątobliwości Piusie VII. W tym czasie nie myślano o otwarciu nuncjatury w stolicy Rosji⁵⁶.

⁵⁵ P. Pierling, *La Russie et le Saint-Siège*, t. V, s. 401–451; M.-J. Rouët de Journel, *Nonciatures de Russie. Nonciature d'Arezzo*, cz. 1, s. CXXIX–CLXIII; sekretarz stanu, kardynał Ercole Consalvi poświęcił całe strony swoich *Pamiętników* sprawie Vernèguesa, uważając, że jest to „najbardziej nieszczęsna ze wszystkich spraw”, „sprawa wyjątkowo nieszczęsna w swoim początku, przebiegu i w samym zakończeniu”. Oczywiście cała ta sprawa zajmuje wiele miejsca w korespondencji kard. Consalviego z nuncjuszem Arezzo; *Memorie del Cardinale Ercole Consalvi*, wyd. M. Nasalli Rocca di Corneliano, Roma 1950, s. 194–205.

⁵⁶ Całość tej problematyki została potraktowana szeroko, szczegółowo i wyczerpująco w drugim rozdziale opracowania A. Barańska, *Między Warszawą,*

W ostatnich latach panowania Aleksander I zaczął demonstrować szczególną życzliwość wobec katolicyzmu i jego wyznawców oraz chęć zbliżenia z Rzymem. Na pewno nie bez wpływu na cara, na jego osobistą religijność (Aleksander ulegał mistycyzmowi, który go fascynował i którego atmosfera go otaczała) i politykę wyznaniową – stopień tego wpływu to już inne pytanie – było zjawisko rozwoju w ówczesnej Rosji myśli religijno-politycznej bliskiej katolicyzmowi. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na fenomen zainteresowania wyznaniem katolickim i przejście na to wyznanie wielu wpływowych Rosjan z najwyższych sfer społeczeństwa. W tym okresie miało rzeczywiście miejsce najwięcej znaczących konwersji, które pociągnęły za sobą inne, późniejsze⁵⁷. Prawdopodobnie oddziaływało to na Aleksandra I, który okazywał coraz większe względy rzymskiemu papieżowi. Z drugiej strony także Piusowi VII zależało bardzo na przyjaznych relacjach z władcą Rosji⁵⁸. Tego samego pragnął i do tego samego dążył jego następca Leon XII. Pontyfikat papieża della Genga charakteryzowało największe ocieplenie stosunków między Stolicą Apostolską a Rosją.

Petersburgiem i Rzymem, s. 99–198 (*Stosunki między Rosją a Stolicą Apostolską do 1830 r.*).

- ⁵⁷ K. Dmitrieva, *Les conversions au catholicisme en Russie au XIX siècle. Ruptures historiques et culturelles*, „Revue des Études slaves”, 67 (1995) 2–3, s. 311–336; M. Niqueux, *Les catholiques russes (XIX siècle)*, „Revue des Études slaves”, 82 (2011) 3, s. 539–552; A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, passim; E.H. Цимбаева, *Иезуиты XVIII века и их влияние на формирование русского католицизма*, w: *Россия и иезуиты. 1772–1820*, red. M. Инглот, E.C. Токарева, Москва 2006, s. 307–324; E.H. Цимбаева, *Русский католицизм. Идея всероссийского единства в России XIX века*, Москва 2008; U. Cierniak, *Wiara i władza. Wokół sporu o katolicyzm i chrześcijańską Europę w dziewiętnastowiecznej myśli i literaturze rosyjskiej*, Częstochowa 2013; U. Cierniak, A. Bańczyk, *Słowiańszczyzna w ideach rosyjskich jezuitów w dziewiętnastowiecznej Francji*, „Kultura Słowian. Rocznik kultury Słowian PAU”, 17 (2021), s. 61–90; A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem*, s. 135–154.
- ⁵⁸ Na pewno jednak – jak podsumowuje dyskusje na ten temat Anna Barańska – Aleksander I nie przyjął wyznania katolickiego (co sugerują niektórzy autorzy, począwszy od P. Pierlinga i J. Gagarina). Jego projekty dotyczyły unii między Kościołem rzymskokatolickim a rosyjską Cerkwią prawosławną; A. Barańska, *Czy car Aleksander I przyjął wiarę katolicką? Tajna misja gen. Michaud de Beaufort do papieża Leona XII*, „Przegląd Wschodni”, 11 (2010), s. 319–339.

— Ks. Marek Ingłot SJ —

Wymownym tego wyrazem była wspomniana już wizyta papieska w siedzibie ambasady rosyjskiej 15 sierpnia 1824 r. Relacje Leona XII i Aleksandra I były bardzo przyjazne do samego końca, a więc do śmierci cara 1 grudnia 1825 r.⁵⁹

W późniejszym okresie do najważniejszych wydarzeń w dziejach relacji między Stolicą św. Piotra a Sankt Petersburgiem należała wizyta cara Mikołaja I (1825–1855) w Rzymie i jego dwie audiencje u Grzegorza XVI (1831–1846)⁶⁰ w grudniu 1845 r., a także zawarcie konkordatu w 1847 r.⁶¹

Oficjalne relacje pomiędzy Stolicą Apostolską i Rosją zostały zerwane w 1877 r. Ich wznowienie nastąpiło w 1888 r., kiedy do Rzymu przybył Aleksander Izwołski jako półoficjalny reprezentant cara Aleksandra III (1881–1894). Do reaktywowania stałej ambasady doszło w 1894 r. Działała ona do czasu rewolucji bolszewickiej⁶².

Po kolejnej przerwie trwającej tym razem ponad 70 lat Stolica Apostolska i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

⁵⁹ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem*, s. 154–172; A. Barańska, *Des grands espoires à la désillusion*, s. 45–56; A. Barańska, „*Une circonspection qui ne dorme pas un seul jour*”. *Le Saint-Siège et l’Empire russe sous le pontificat de Léon XII*, w: *Dall’ intransigenza alla moderazione. Le relazioni internazionali di Leone XII*, red. I. Fiumi Sermattei, R. Regoli. P.D. Truscello, Ancona 2018, s. 141–159.

⁶⁰ R. Lefevre, *S. Sede e Russia e i colloqui dello zar Nicola I nei documenti vaticani (1843–1846)*, w: *Gregorio XVI*, cz. 2, Roma 1948, s. 159–293.

⁶¹ Z. Olszawska-Skowrońska, *Le Concordat de 1847 avec la Russie. D’après les documents authentiques*, Rzym 1962 (toż w: *Sacrum Poloniae Millenium*, t. VIII–IX, Rzym, s. 447–879); też, *La correspondance des Papes et des Empereurs de Russie (1814–1878). Selon les documents authentiques*, Roma 1970.

⁶² A. Barańska, *Próby wznowienia stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a Rosją w latach 1887–1888*, „*Nasza Przeszłość*”, 99 (2003), s. 259–280; na temat relacji pomiędzy Sankt Petersburgiem i Stolicą Apostolską w późniejszym okresie: *Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI. Atti del Simposio organizzato dal Pontificio Comitato di Scienze Storiche e dall’Istituto di Storia Universale dell’Accademia delle Scienze di Mosca*, Mosca, 23–25 giugno 1998, Città del Vaticano 2002; *Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI. Atti del secondo Simposio organizzato dal Pontificio Comitato di Scienze Storiche e dall’Istituto di Storia Universale dell’Accademia Russa delle Scienze, Vienna 25–30 aprile 2001*, red. M. Valente, Città del Vaticano 2006.

nawiązały w 1990 r. oficjalne relacje na szczeblu wzajemnych przedstawicielstw w Moskwie i Watykanie⁶³.

STRESZCZENIE: Oficjalne relacje dyplomatyczne pomiędzy Stolicą św. Piotra a Sankt Petersburgiem datują się od 1 lutego 1817 r. Wtedy to Andriej Italiński złożył na ręce papieża Piusa VII (1800–1823) swoje listy uwielniające jako nadzwyczajny poseł i minister pełnomocny Cesarstwa Rosyjskiego w Rzymie. Do specjalnych i najważniejszych wydarzeń w tym okresie należały: wizyta cara Mikołaja I (1825–1855) w Wiecznym Mieście i jego dwie audiencje u Grzegorza XVI (1831–1846) w grudniu 1845 r. oraz zawarcie konkordatu między dwoma stolicami w 1847 r. Relacje dwustronne zostały zerwane w 1877 r.

Otwarcie stałej ambasady rosyjskiej przy Watykanie w 1817 r. sięgało w swej genezie kilku faktów z przełomu XVIII i XIX w. Wiązały się one z działalnością przedstawicieli papieskich na dworze carskim. Okres ten rozpoczął się w 1783 r., kiedy Giovanni Andrea Archetti jako ambasador Stolicy Apostolskiej przybył do Sankt Petersburga na dwór Katarzyny II (1762–1796), a zakończył się w 1804 r. wraz z zawieszeniem misji nuncjusza Tommaso Arezzo na dworze Aleksandra I (1801–1825). W międzyczasie w stolicy Imperium Rosyjskiego swoją misję pełnił na dworze Pawła I (1796–1801) nuncjusz Lorenza Litta, a po nim *chargé d'affaires* Giovanni Antonio Benvenuti.

Innym wydarzeniem ważnym w tych relacjach była nieco wcześniejsza misja osobistego i specjalnego wysłannika carycy Katarzyny II do papieża Piusa VI (1775–1799) – ks. Jana Beniślawskiego. Przybył on do Rzymu na wiosnę 1783 r., gdzie przyjęty przez Piusa VI uzyskał zatwierdzenie papieskie przedstawionych w imieniu carycy spraw.

Początki relacji między dwoma stolicami rozgrywały się w kontekście rozbiorów Polski i wiązały się z przejściem pod panowanie prawosławnej

⁶³ J.E. Karlov, *La Russia e la Santa Sede. Un lungo cammino verso la comprensione*, „Rivista di Studi Politici Internazionali”, 60 (1993) 4, s. 496–506; G. Uranov, *Rapporti Russia – Santa Sede*, „Rivista di Studi Politici Internazionali”, 65 (1998) 1, s. 23–35; autorzy to pierwszy i trzeci, w kolejności, przedstawiciele Federacji Rosyjskiej przy Watykanie; J. Karlov był pierwszym i zarazem ostatnim przedstawicielem ZSRR – jako „ambasador nadzwyczajny i pełnomocny” – przy Watykanie; kontynuował funkcję jako przedstawiciel Federacji Rosyjskiej.

~ Ks. Marek Ingłot SJ ~

Rosji ogromnych obszarów wschodnich Rzeczypospolitej (62% terytorium państwa polskiego), a wraz z nimi bez mała 7 mln mieszkańców (45% całości populacji), zaś wśród nich ponad 4 mln katolików obydwu obrządków.

Słowa kluczowe: stosunki dyplomatyczne, ambasada rosyjska, nuncjatura papieska, rozbiory Polski, Kościół katolicki w Rosji

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)

Russia 1001, sygn. VI-10.

Russia 1003, sygn. V-3.

Źródła drukowane

Acta Nuntiaturae Polonae, t. LIV: *Ioannes Andreas Archetti (1776–1784)*, wyd. P. Zajęc, cz. 1: (8 IV 1775 – 25 VII 1776), Cracoviae 2013; cz. 2: (11 VII 1776 – 30 XII 1776), Cracoviae 2022.

Actus ad Ecclesiam Metropolitam Mobileviensem aliasque Catholicas Cathedralis Ecclesias Latini Ritus in Imperio Rossiaco Spectantes ab Illmo, Excellmo, Rndissimo Dno Laurentio Litta [...] signati [...], Petropoli Anno 1798 [Połock 1798].

Memorie del Cardinale Ercole Consalvi, wyd. M. Nasalli Rocca di Corneliano, Roma 1950.

Un nonce du pape à la cour de Catherine II. Mémoires d'Archetti, (Les jésuites de Russie [1783–1785]), wyd. J. Gagarin, Paris-Bruxelles 1872.

Literatura

Amara-Poignet Michel, *L'oeuvre d'Arezzo, Nonce Apostolique à Saint-Petersburg (1802–1806)*, Roma 1991 (rozprawa doktorska na Wydziale Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego).

- Andreev Aleksandr N., Andreeva Yulia S., *Reunification of the Uniates of Malorossija (Ukraine) and Belarus with the Russian Orthodox Church: A View from Inside (Based on Memoirs of the Late 18th Century)*, „Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly”, 79 (2019) 1, s. 181–190.
- Bandikian Valery, Amara-Poignet Michel, *Le Saint-Siège et la Russie: XVIII et XIX siècles*, Versailles 2006.
- Barańska Anna, *Czy car Aleksander I przyjął wiarę katolicką? Tajna misja gen. Michaud de Beauretour do papieża Leona XII*, „Przegląd Wschodni”, 11 (2010), s. 319–339.
- Barańska Anna, *“Une circonspection qui ne dorme pas un seul jour”. Le Saint-Siège e l’Empire russe sous le pontificat de Léon XII*, w: *Dall’ intransigenza alla moderazione. Le relazioni internazionali di Leone XII*, red. I. Fiumi Sermattei, R. Regoli. P.D. Truscello, Ancona 2018, s. 141–159.
- Barańska Anna, *Des grands espoires à la désillusion. Léon XII vis-à-vis des tsars russes et leurs ambassadeurs*, w: *La corte papale nell’età di Leone XII*, red. I. Fiumi Sermattei, R. Regoli, Ancona 2015, s. 45–56.
- Barańska Anna, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815–1830)*, Lublin 2008.
- Barańska Anna, *Próby wznowienia stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a Rosją w latach 1887–1888*, „Nasza Przeszłość”, 99 (2003), s. 259–280.
- Barsali Mario, *Arezzo, Tommaso*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. IV, Roma 1962, s. 108–112.
- Beylard Hugues, *Pierling, Paul*, w: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, red. Ch.E. O’Neill, J.M. Domínguez, t. IV, Roma-Madrid 2001, s. 3129–3130.
- Blondy Alain, *Paul I, l’Ordre de Malte et l’Église romaine*, „Revue des Études slaves”, 70 (1998) 2, s. 411–430.
- Boudou Adrien, *Le Saint-Siège et la Russie. Leurs relations diplomatiques au XIX siècle*, t. I: 1814–1847; t. II: 1848–1883, Paris 1922–1925.
- Brumanis André A., *Aux origines de la hiérarchie latine en Russie. Mgr Stanislas Siestrzencewicz-Bohusz, premier archevêque-métropolitain de Mohilev (1731–1826)*, Louvain 1968.
- Cierniak Urszula, Bańczyk Alicja, *Słowiańszczyzna w ideach rosyjskich jezuitów w dziewiętnastowiecznej Francji*, „Kultura Słowian. Rocznik kultury Słowian PAU”, 17 (2021), s. 61–90.
- Cierniak Urszula, *Wiara i władza. Wokół sporu o katolicyzm i chrześcijańską Europę w dziewiętnastowiecznej myśli i literaturze rosyjskiej*, Częstochowa 2013.

— Ks. Marek Inglot SJ —

- Dmitrieva Katia, *Les conversions au catholicisme en Russie au XIX siècle. Ruptures historiques et culturelles*, „Revue des Études slaves”, 67 (1995) 2–3, s. 311–336.
- Dyłałowa Hanna, *Unia Brzeska i unicy w Królestwie Polskim*, Warszawa 1989.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Gil Andrzej, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005.
- Gil Andrzej, Skoczylas Ihor, *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795*, Lublin-Lwów 2014.
- Godlewski Marcei, *Benislowski Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. I, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 434–435.
- Grzebień Ludwik, *Benislowski, Jan*, w: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, red. Ch.E. O’Neill, J.M. Domínguez, t. I, Roma-Madрид 2001, s. 407–408.
- Hankowska Romualda, *Kościół św. Katarzyny w Petersburgu*, Warszawa 1997.
- Inglot Marek, *I rappresentanti del papa a San Pietroburgo e l’approvazione canonica della Compagnia di Gesù nell’Impero Russo (1801)*, w: *Suavis laborum memoria. Chiesa, Papato e Curia Romana tra storia e teologia/Church, Papacy, Roman Curia between History and Theology. Scritti in onore di Marcel Chappin SJ per il suo 70° compleanno/Essays in honour of Marcel Chappin SJ in His 70th Birthday*, red. P. van Geest, R. Regoli, Città del Vaticano 2013, s. 407–437.
- Inglot Marek, *Jeszcze w kwestii kanonicznego potwierdzenia jezuitów w Imperium Rosyjskim (1801)*, w: *Na drogach i bezdrożach historii, politologii i kultury politycznej. Profesorowi Marcelemu Kosmanowi – przyjaciele i uczniowie. Księga jubileuszowa*, red. A. Stelmach, B. Secler, Poznań 2021, s. 153–174.
- Inglot Marek, *La Compagnia di Gesù nell’Impero Russo (1772–1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*, Roma 1997.
- Inglot Marek, *Papieskie misje dyplomatyczne w Rosji pod koniec XVIII i na początku XIX wieku*, w: „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 15 (2016), s. 55–70.
- Karlov Jurij, *La Russia e la Santa Sede. Un lungo cammino verso la comprensione*, „Rivista di Studi Politici Internazionali”, 60 (1993) 4, s. 496–506.

- Kołbuk Witold, *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772–1914*, Lublin 1992.
- Kumor Bolesław, *Kościół i katolicy w Cesarstwie Rosyjskim (do 1918)*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 17–79.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.
- Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. A. Gil, Lublin 2005.
- Lefevre Renato, *S. Sede e Russia e i colloqui dello zar Nicola I nei documenti vaticani (1843–1846)*, w: *Gregorio XVI*, cz. 2, Roma 1948, s. 159–293.
- Loret Maciej, *Kościół katolicki a Katarzyna II. 1772–1784*, Kraków-Warszawa 1910.
- Masiarz Władysław, *Kościół katolicki w Rosji od XVII do XX wieku*, Warszawa 2000.
- Mról Maciej, *Z dziejów rosyjskiego katolicyzmu. Kościół greckokatolicki w Rosji w latach 1907–2007*, Toruń 2008.
- Niqueux Michel, *Les catholiques russes (XIX siècle)*, „Revue des Études slaves”, 82 (2011) 3, s. 539–552.
- Olszamowska-Skowrońska Zofia, *La correspondance des Papes et des Empereurs de Russie (1814–1878). Selon les documents authentiques*, Roma 1970.
- Olszamowska-Skowrońska Zofia, *Le Concordat de 1847 avec la Russie. D’après les documents authentiques*, Rzym 1962.
- Pastor Ludwig von, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, t. XVI, cz. 3: *Pio VI (1775–1799)*, Roma 1943.
- Pásztor Lajos, *Archetti, Giovanni Andrea*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. III, Roma 1961, s. 754–756.
- Pierling Paul, *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques*, t. I: *Les Russes au Concile de Florence. – Mariage d’un tsar au Vatican. – Les papes Médicis et Vasilii III. – Mystification et projets d’ambassade*, Paris 1896; t. II: *Arbitrage pontifical. – Projets militaires de Bathory contre Moscou. – Le tsar Fedor et Boris Godounov*, Paris 1897; t. III: *La fin d’une dynastie. – La légende d’un Empereur. – L’Apogée et la Catastrophe. – Les Polonais au Kremlin*, Paris 1901; t. IV: *Pierre le Grand. – La Sorbonne. – Les Dolgorouki. – Le duc de Liria. – Jubé de la Cour*, Paris 1907; t. V: *Catherine II. – Paul I. – Alexandre I*, Paris 1912.
- Pignatelli Giuseppe, *Benvenuti, Giovanni Antonio*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. VIII, Roma 1966, s. 667–671.

~ Ks. Marek Ingłot SJ ~

- Radwan Marian, *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796–1839*, Lublin 2004.
- Rouët de Journal Marie-Joseph, *Malte et Russie*, „Annales de l’Ordre Souverain Militaire de Malte”, 19 (1961), s. 84–97.
- Rouët de Journal Marie-Joseph, *Nonciatures de Russie d’après les documents authentiques. Nonciature d’Archetti 1783–1784*, Città del Vaticano 1952; *Nonciature de Litta 1797–1799*, Città del Vaticano 1943; *Intérim de Benvenuti 1799–1803*, Città del Vaticano 1957; *Nonciature d’Arezzo 1802–1806*, cz. I: 1802–1804, Roma 1922; cz. II: 1804–1806, Roma 1927.
- Rouët de Journal Marie-Joseph, *Three Papal Nuncios in Russia*, „Thought”, 28 (1953), s. 325–353.
- Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI. Atti del secondo Simposio organizzato dal Pontificio Comitato di Scienze Storiche e dall’Istituto di Storia Universale dell’Accademia Russa delle Scienze, Vienna 25–30 aprile 2001*, red. M. Valente, Città del Vaticano 2006.
- Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI. Atti del Simposio organizzato dal Pontificio Comitato di Scienze Storiche e dall’Istituto di Storia Universale dell’Accademia delle Scienze di Mosca, Mosca, 23–25 giugno 1998*, Città del Vaticano 2002.
- Siennicki Stanisław J., *Opis historyczny rzymsko-katolickiego kościoła świętej Katarzyny w St. Petersburgu od r. 1763 do 1872*, Warszawa 1872.
- Stegnij Petr V., *La Russie et l’Ordre de Malte, 1697–1817*, Moscou 2019.
- Taube Michel de, *L’Empereur Paul I de Russie Grand Maître de l’Ordre de Malte et son “Grand Prieuré” de l’Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem*, Paris 1955.
- Theiner Augustin, *Die Neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II. bis auf unsere Tage*, t. I, Augsburg 1841.
- Toumanoff Cyrille, *L’Ordre de Malte et l’Empire de Russie*, Rome 1979.
- Uranov Ghennadi, *Rapporti Russia – Santa Sede*, „Rivista di Studi Politici Internazionali”, 65 (1998) 1, s. 23–35.
- Walicki Andrzej, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002.
- Wołoszyński Ryszard W., *Siostrzeńcewicz (Bobusz-Siostrzeńcewicz, Siostrzeńcewicz-Bobusz) Stanisław Jan b. Strzala (1731–1826)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVII, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 1997, s. 375–380.

- Wysocki Jan, *Kościół katolicki w zaborze rosyjskim w latach 1772–1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. II, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Oberzynski, Poznań-Warszawa 1979, s. 175–208.
- Zajac Paweł, „*Jeden z najszczęśliwszych dni króla Stanisława Augusta*” – Grodno, 24 października 1784 r., w: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów XVIII i początków XIX w.*, red. U. Kosińska, D. Dukwicz, A. Danilczyk, Warszawa 2014, s. 311–338.
- Zatko James J., *The Organisation of the Catholic Church in Russia, 1772–84*, „*The Slavonic and East European Review*”, 43 (1965), s. 303–313.
- Zięba Andrzej A., *Smogorzewski Jason h. Junosza (1715–1788)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIX, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 1999, s. 216–225.
- Żytkowicz Leonid, *Lisowski Józef h. Jeż*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XVII, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1972, s. 473–474.
- Козлов-Струтинский Станислав, Парфентьев Павел, *История Католической Церкви в России*, Царское Село 2014.
- Попов Михаил А., *Митрополит Станислав Богуш-Сестренцевич (1731–1826): роль в формировании правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX в.)*, Минск 2012.
- Стегний Петр В., *В тени восьмиконечного креста. Мальтийский орден и его связи с Россией*, Москва 2013.
- Цимбаева Екатерина Н., *Иезуиты XVIII века и их влияние на формирование русского католицизма*, w: *Россия и иезуиты. 1772–1820*, red. M. Инглот, Е.С. Токарева, Москва 2006, s. 307–324.
- Цимбаева Екатерина Н., *Русский католицизм. Идея всероссийского единства в России XIX века*, Москва 2008.

Netografia

- <https://deon.pl/kosciol/serwis-papieski/franciszek-o-tym-dlaczego-nie-wymienia-putina-w-kontekscie-wojny-na-ukrainie-wywiad,2011061> (dostęp: 15.05.2022).
- <https://www.osservatoreromano.va/it/news/2022-02/quo-046/il-papa-va-all-ambasciata-della-federazione-russa-presso-la-sant.html> (dostęp: 15.05.2022).
- <https://www.vaticannews.va/it/papa/news/2022-02/papa-ambasciata-russia-visita-preoccupazione-guerra-ucraina.html> (dostęp: 15.05.2022).